

ביאן بیان Bayan

The Arabs in Israel הערבים בישראל

עורך: אריק רודניצקי

גיליון מס' 23, מרץ 2021

תוכן העניינים

- 2 דבר העורך
- אלי רכס / הבחירות לכנסת ה-24: נקודת מפנה בשילוב הערבים בפוליטיקה
- 3 הכלל-ארצית?
- מחמוד שנאן, עמרי אילת / ממגזר לחברה: תמורות בדפוסי ההצבעה של הדרוזים
- 7 בבחירות הכלליות בישראל, 1996-2020
- 8 ירידת שיעור ההצבעה
- 9 ממפלגת העבודה לריבוי מפלגות
- 10..... התרכזות סביב המרכז הפוליטי
- 11..... מעבר מהצבעה לפי ייצוג עדתי להצבעה לפי ייצוג מקומי-יישובי
- 12..... סיכום ומסקנות

דבר העורך

הגיליון הנוכחי של **ביאן** מתפרסם ערב הבחירות לכנסת ה-24, והוא כולל שני מאמרים. המאמר הראשון נכתב בידי פרופ' אלי רכס והוא דן בשאלה האם הבחירות הקרובות לכנסת עשויות להיות נקודת מפנה בשילוב הערבים בפוליטיקה הכלל-ארצית.

המאמר השני, פרי עטם של מחמוד שנאן ועמרי אילת, מנתח את השינויים בדפוסי ההצבעה של המצביעים הדרוזים מ-1996 ועד היום ואת משמעותיהם ההיסטוריות.

ביאן הוא רבעון לענייני החברה הערבית בישראל, המתפרסם מטעם תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במרכז דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב.

אנו מזמינים את קוראינו לפנות אלינו בדרכים אלה:

- ד"ר אריק רודניצקי (מנהל פרויקטים)
טלפון 03-6409991

- [אתר האינטרנט של תכנית קונרד אדנאואר](#)

© כל הזכויות על פרסום הרבעון שמורות לתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 2021. מותר לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה בציון מפורט של שם המקור, של עורכיו ושל מקום ההוצאה לאור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכים.

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי נוסדה ב-2004 על ידי קרן קונרד אדנאואר מגרמניה ואוניברסיטת תל-אביב וכחלק ממרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה. היא המשכה המורחב של התכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל שהקימו קרן אדנאואר ואוניברסיטת תל-אביב ב-1995. התכנית נועדה להעמיק את הידע וההבנה של יחסי יהודים-ערבים בישראל באמצעות כינוסים, הרצאות לקהל הרחב וסדנאות וכן באמצעות מחקר, פרסומים ותיעוד.

תודה לנחמה ברוך שערכה והתקינה את המאמרים בעברית.

אלי רכס* / הבחירות לכנסת ה-24: נקודת מפנה בשילוב הערבים בפוליטיקה הכלל-ארצית?

בבחירות הקרובות לכנסת עשוי להישבר הטאבו על שיתוף המפלגות הערביות בקואליציות הממשלתיות, על רקע המשבר בפוליטיקה הישראלית והמאזן בין גוש הימין לגוש המרכז-שמאל.

המחנה הערבי מפגין נכונות היסטורית לשותפות פוליטית אך מחנה המרכז-שמאל הציוני נרתע מהקמת קואליציה עם מפלגות ערביות.

באופן פרדוקסאלי, מי שעשוי ליהנות מפירות השינוי הפוליטי ברחוב הערבי הוא דווקא בנימין נתניהו, שבעבר ניהל מסע דה-לגיטימציה למפלגות הערביות, ואילו היום מחבק את הציבור הערבי על רקע הפיצול ברשימה המשותפת.

מבחינה פוליטית פרקטית, הבוחרים הערבים מבחינים בין המישור הלאומי למישור הפרגמטי של צרכי היום-יום. זוהי עדות להתחזקות הישראלזציה של הציבור הערבי, אך מבלי לוותר על הזהות הפלסטינית.

במשך שנים ארוכות, כאשר עלתה בשיח הציבורי שאלת שילובם של הערבים בפוליטיקה הישראלית, הוזכר באותה נשימה המונח "הדרה". הכוונה הייתה לאי הכללתם של הערבים בזירה הפוליטית ולהוצאתם אל מחוץ לתחום השיתוף הקואליציוני. תופעה זו בלטה לעין כבר בבחירות לכנסת ב-1999: אהוד ברק זכה בתמיכה גורפת של המצביעים הערבים, אך לא ראה במפלגות הערביות שותפות אפשריות להקמת ממשלה. הוא אף לא ראה בהן שותפות לתמיכה בממשלה מבחוץ כגוש חוסם, כפי שהיה רק שנים אחדות קודם לכן, בתקופת ממשלת רבין-פרס אשר ברק ראה עצמו ממשיכה. המשפט השגור בפייהם של פוליטיקאים ערבים באותם הימים היטיב לשקף את המשמעות של אותה הדרה: "אפילו את זכות הסירוב לא נתנו לנו".

עשרים שנה חלפו וניתן לתהות היום אם מתחילה להתערער האקסיומה הזו, דהיינו "פרדיגמת ההדרה" אם ניתן לכנותה כך. אם ננקוט מידה ראויה של זהירות היסטוריוגרפית, נוכל להעריך כי הבחירות הקרובות לכנסת ה-24, כמו דומותיהן במהלך השנה החולפת, תירשמנה בדפי ההיסטוריה הפוליטית של הערבים בישראל כציון דרך בשבירת הטאבו על שיתוף המפלגות הערביות בקואליציות הממשלתיות. זהו תהליך ובו תחנות; נראה שאנו בראשיתו, אולם עיון במתרחש בתקופה הזו מראה כי מסתמנת מגמה חדשה, ברורה למדי.

הרקע לשינוי הוא המשבר שהפוליטיקה הישראלית נקלעה אליו בשנים האחרונות. שוב ושוב התברר כי נוצר מאזן כוחות כמעט שווה בין גוש הימין לבין גוש המרכז-שמאל, בלא שיתאפשר לאחד מהם להקים קואליציה יציבה של 61 חברי כנסת המייצגים מפלגות יהודיות בלבד. לפיכך התעצמה חשיבותן של המפלגות הערביות כגורם שובר-שוויון.

בשתי מערכות הבחירות הקודמות (ספטמבר 2019 ומרץ 2020) התרחשו שתי התפתחויות חשובות:

* פרופ' אלי רכס הוא המנהל המייסד של תוכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי באוניברסיטת תל אביב. כיום הוא פרופסור אורח בתוכנית ללימודי ישראל ע"ש קראון באוניברסיטת נורת'ווסטרן (Northwestern) באילינוי, ומפקד על פיתוח קשרי מדע וטכנולוגיה בין אוניברסיטת נורת'ווסטרן לאוניברסיטאות בישראל.

(א) לאחר שנים אין-ספור של יריבויות אידאולוגיות ומחלוקות אישיות עלה בידי המפלגות הגדולות לשים קץ לפלגנות המחלישה, וב-2015 נוצר האיחוד המיוחל בין חד"ש, תע"ל, רע"מ ובל"ד והוקמה הרשימה המשותפת. הקול הערבי התאחד והרשימה זכתה ב-2019 בהישג היסטורי – 15 נציגים בכנסת, והייתה לסיעה השלישית בגודלה בכנסת.

(ב) הכוח הרב שריכזה המשותפת בידיה, 15 מושבים, והיכולת להכריע את גורל הכנסת העמידו אותה בפני דילמה קשה: לתמוך במועמד מרכז-שמאל ולשאת ולתת על שותפות קואליציונית בתמורה לכך, או להימנע מנקיטת צעדים להשתתפות בקואליציה. בהחלטה היסטורית ולאחר לא מעט ויכוחים פנימיים גילתה המשותפת נכונות לתמוך במועמדותו של ראש מפלגה יהודית-ציונית לראשות הממשלה – בני גנץ, יו"ר מפלגת כחול-לבן. בספטמבר 2019 תמכו בו רק שלושה מארבעת מרכיבי הרשימה המשותפת, ללא מפלגת בל"ד, ואילו במרץ 2020 הצטרפה בל"ד ויישרה קו עם עמדת המרכיבים האחרים של הרשימה המשותפת.

המחנה הערבי הפגין אפוא גישה פרגמטית ונכונות היסטורית לשותפות פוליטית גלויה. לעומת זאת, מחנה המרכז-שמאל היהודי דבק בעמדה המסורתית של השמאל הציוני והפנה עורף לערבים. האפשרות להקים ממשלה בשיתוף המפלגות הערביות לא עמדה על הפרק (גם הפעם) וההמשך ידוע – גנץ חבר לנתניהו בהקמת ממשלת אחדות על יסוד רופף, וכך הגיעה ישראל לסיבוב בחירות רביעי בתוך שנתיים בלבד.

מדוע נרתע מחנה המרכז-שמאל משיתוף פעולה כזה? האדריכל האחראי לתכנון המבנה הפוליטי המתוחכם והמורכב שיצר את המציאות החדשה של דחיית הערבים – ובאופן פרדוקסלי את האפשרות של שילובם לאחר מכן – הוא לא אחר מראש הממשלה בנימין נתניהו. אסביר ואיעזר בהסבריה של קרולינה לנדסמן חדת-האבחנה.¹

נראה כי נתניהו בנה אסטרטגיה רבת-שלבים. שורשיה של אסטרטגיה זו נעוצים בבחירות לכנסת ה-20 שנערכו ב-2015, שעה שהעריך בחושי החדים כי האיום הגדול ביותר על המשך שלטון הימין עלול לבוא מצד קואליציית המרכז-שמאל עם הערבים. לפיכך הוא פתח בשלב הראשון של התוכנית והוא מסע אגרסיבי של דה-לגיטימציה לערבים. בבחירות 2015 הייתה זו אמירתו המפורסמת כי "המצביעים הערבים נעים בכמויות אדירות לקלפיי", ובבחירות שנערכו בספטמבר 2019 היה זה המהלך להצבת מצלמות פיקוח בכמה קלפיות ביישובים ערביים בנימוק של שמירה על טוהר הבחירות כביכול. גוש השמאל נפל בפח שנטמן לו: הוא המשיך להשמיע דברי נועם כלפי המפלגות הערביות אך נשמר מלהגיע לידי שיתוף פעולה איתן.

אחרי שהוריד את ערכם הפוליטי של הערבים בעיני מפלגות המרכז-שמאל והרחיק מהן את הערבים, החל נתניהו – כמו בתנועת איגוף מהופכת – לממש את השלב השני בתוכניתו ופתח במסע לחיבוק הציבור הערבי. הכלי העיקרי ששימש בידו – ומוסיף לשמש אותו גם במערכת הבחירות הנוכחית – הוא החלטה 922 הידועה. מדובר בתוכנית חומש לפיתוח כלכלי של החברה

¹ קרולינה לנדסמן, "אמת מטרידה", דה מרקר, 28 ביוני 2019.

הערבית שאישרה ממשלתו בדצמבר 2015 בהיקף חסר תקדים: 10 מיליארד ש"ח. התוכנית ביקשה לתת מענה כולל לכל צורכי החברה הערבית בתחומים שונים: תשתיות, כלכלה, קרקעות, כינוך ועוד.

כיום, ערב הבחירות לכנסת ה-24, נראה שנתניהו מגשים את **השלב השלישי** באסטרטגיה רבת-השלבים. הוא פנה לשלב זה לאחר שזיהה שלושה גורמי יסוד הפועלים לטובתו:

(א) היעלמות היסוד הפלסטיני החיצוני כגורם בעל משקל במשחק הבחירות (ולכן אפשר להתמקד ביתר קלות בשאלות חברתיות-כלכליות);

(ב) היעדר עניין ציבורי יוקד בשאלות לאומיות מקומיות כגון "חוק הלאום" שיוציא את ההמונים לרחובות להפגנות מחאה;

(ג) חולשתה הפנימית המתמשכת – ואולי אף הכרונית – של הפוליטיקה הערבית: פיצול פנימי ושבטיות.

על בסיס האמור לעיל מיהר נתניהו לתקוע טריז בלכידותה הפנימית של הרשימה המשותפת, אשר מלכתחילה הקשרים האידאולוגיים והפוליטיים הפנימיים בתוכה היו רופפים. כך הוא משך לצידו את מנצור עבאס, יו"ר מפלגת רע"מ המייצגת את התנועה האסלאמית. המהלך החליש במידה רבה את כוחה של הרשימה המשותפת ונדמה שהיא נכנסת למערכת הבחירות הנוכחית במכונית מקרטעת שלה שלושה צמיגים – חד"ש, בל"ד ותע"ל – וגם בכמה מאלה אין די אוויר. על פי תרחיש אופטימי תזכה הרשימה המשותפת המשולשת ב-12 מושבים. רוב התרחישים פסימיים יותר, ויש אף הערכה כי הרשימה תזכה בשישה מושבים בלבד. מובן שמבחינת נתניהו זהו הישג עצום, שכן מטרתו היחידה היא להבטיח את ניצחונו ואת המשך כהונתו ולהימלט מחרב בית המשפט הדין בעניינו אשר מוסיפה לרחף מעל ראשו.

זאת ועוד: בד בבד עם החלשת הרשימה המשותפת נערך נתניהו לגיוס קולות במגזר הערבי, בין באופן עקיף באמצעות רע"מ של מנצור עבאס ובין באופן ישיר באמצעות עידוד ההצבעה לליכוד. הראיות לכך הן מסעותיו ביישובים הערביים בנגב, במשולש ובגליל, הכרזתו על תוכנית ממשלתית רשמית למיגור האלימות והפשעה בחברה הערבית וביקוריו התכופים במרכזי חיסון ציבוריים לאוכלוסייה הערבית. ידו עוד נטויה.

הפוליטיקאים הערבים אומרים שהמצביעים הערבים אינם עיוורים ושנתניהו לא שינה את עמדותיו הגזעניות כלפי הערבים. גם אם נניח שטענה זו נכונה – ולדעתי היא נכונה – במבחן המעשה הפוליטי יבחינו רבים מהבוחרים הערבים בין המישור הלאומי לבין המישור הפרגמטי של צורכי היום-יום. בפסיכולוגיה החברתית תופעה זו מכונה "דיסוננס קוגניטיבי", דהיינו הדרך להתמודד עם סתירה באמצעות התאמת העמדות להתנהגות בפועל (ולא התנהגות שנקבעת על פי עמדות). על התופעה הזו כבר עמד הסוציולוג יוחנן פרס בסוף שנות השישים: הוא הסביר כיצד מנגנון ה"מידור" (קומפרטמנטיזציה) אפשר לערביי ישראל להמשיך ולרחוש נאמנות לאומית

לנאצריזם במישור העל האידאולוגי, ואילו במישור המקביל הפרגמטי-פרקטי של חיי היום-יום להשתמש במוסדות המדינה.²

כדי להבטיח את המשך כהונתו ולשרוד בראשות הממשלה, כל שנתניהו צריך הוא לרסק את הרשימה המשותפת ולסחוט מהמגזר הערבי שני מנדטים. האם יצליח? ימים יגידו, אולם כפי שנאמר לעיל, הבחירות האלה עשויות להירשם כציון דרך בתהליך השתלבותם של הערבים בפוליטיקה הישראלית. למרבה האירוניה, מרצ – אולי השריד האחרון למחנה המכונה "שמאל ציוני" – אמנם כללה שני נציגים ערבים בחמישייה הפותחת שלה, אך נותרה איתנה בהתנגדותה להפוך לרשימה יהודית-ערבית. ניכרים סימנים שמפלגות יהודיות-ציוניות אחרות מגלות נכונות דומה לכלול רשימות ערביות בקואליציה ממשלתית עתידית. הליכוד, לעומת זאת, מחזר אחר המגזר הערבי, נושא ונותן עם ראש המפלגה המייצגת את התנועה האסלאמית, מבטיח לאזרחים הערבים הבטחות מלוא הטנא וסולל את הדרך ללגיטימציה של הערבים. מצב זה הוא בגדר "הפוך על הפוך".

לטווח הארוך יש בכך חיזוק ממשי לתהליך הישראליזציה של הציבור הערבי ולגיבושו של מעמד ביניים ערבי הרואה את מקומו במדינת ישראל ומשתלב בה – אך בלא לוותר על היסוד הפלסטיני בזהותו. תהליך זה הוא שילוב בין שני המרכיבים – הפלסטיני מכאן והישראלי מכאן.

² יוחנן פרס ונירה דיוויס, "על זהותו הלאומית של הערבי הישראלי", **המזרח החדש**, כרך י"ח (תשכ"ח – 1968), עמ' 106 – 111.

מחמוד שנאן*, עמרי אילת** / ממגזר לחברה: תמורות בדפוסי ההצבעה של הדרוזים בבחירות הכלליות בישראל, 2020-1996

שיעור ההצבעה של הדרוזים בבחירות לכנסת נמצא במגמת ירידה מתמדת בשלושת העשורים האחרונים. שיקוליהם של האזרחים הדרוזים ביחס להשתתפות בבחירות ובהצבעה למפלגות הם שיקולים אינדיווידואליים יותר מאשר שיקולים קולקטיביים הנוגעים לעדה הדרוזית בכללותה.

העדה הדרוזית בישראל, בדומה לדרוזים ברחבי המזרח התיכון, מתאפיינת בגישה פרגמטית ובמתינות פוליטית. משום כך, התפיסות הפוליטיות הרדיקאליות שהמפלגות הערביות מנסות לקדם לא מצליחות למשוך את רוב המצביעים הדרוזים.

כחול-לבן הפכה ב-2019 למפלגה הדומיננטית בקרב האוכלוסייה הדרוזית, לראשונה ממפלגת העבודה בבחירות 1999. הקריסה הצפויה של כחול-לבן בבחירות הקרובות לכנסת תותיר חלל בקרב הדרוזים, ותביא לירידה נוספת באחוז ההצבעה שלהם בבחירות.

דפוס ההצבעה המבוזר של הדרוזים בבחירות מוכיח כי הם אינם מגזר הומוגני אלא חברה הטרוגנית מבחינה פוליטית.

דפוסי ההצבעה של החברה הדרוזית בישראל השתנו במידה רבה בשלושת העשורים האחרונים. הדרוזים אמנם עדיין נותנים את קולם למפלגות הקרובות למרכז הפוליטי ומתרחקים ממגמות פוליטיות רדיקליות, אולם הצבעתם כיום שונה מזו שהייתה מקובלת עד סוף שנות התשעים. עיון מעמיק בנתונים הכמותיים ובמגמות ארוכות-הטווח של הצבעת הדרוזים בבחירות לכנסת מראה כי המצביע הדרוזי תומך במפלגות המקדמות את העניינים הקרובים לליבו ובכך הוא דומה למצביעים יהודים. כבעבר, עדיין מנחים אותו שיקולים הנוגעים למעמד העדה בישראל וליחסיה עם השלטון, אך לצידם – ולעיתים יותר מהם – ניכרים שיקולים הכרוכים בהזדהות עם מועמדים מסוימים וברצון לקידום האינטרסים האישיים. שינוי זה מתבטא במגמות אלה:

1. ירידה חדה ועקיבה בשיעור ההצבעה של הדרוזים בבחירות לכנסת;
2. מעבר מדבקות מובהקות במפלגת העבודה לפיזור בין מפלגות שונות המתיימרות לקדם את ענייני החברה הדרוזית בישראל;
3. התרכזות ההצבעה במפלגות שבמרכז המפה הפוליטית הדוגלות במדיניות פרגמטית בענייני החוץ והביטחון, בסובלנות דתית ובביזור מנהלי;
4. מעבר מהצבעה לפי ייצוג עדתי להצבעה לפי ייצוג למקום המגורים (המיוצג על ידי מועמד המשופץ במקום ריאלי), משמע העדפה להצביע למפלגה שבן היישוב נכלל ברשימתה.

* מחמוד שנאן הוא מנכ"ל המרכז למורשת הדרוזים. בעבר כיהן בתפקידים בכירים בתחומי הביטחון, הממשל והמנהל ציבורי.

** עמרי אילת מנהל את מכון המחקר שבמרכז למורשת הדרוזים בישראל ומלמד בחוג ללימודי המזרח התיכון והאסלאם באוניברסיטת חיפה.

*** מאמר זה הוא תקציר של מחקר עומק שנערך במכון המחקר של המרכז למורשת הדרוזים בישראל בנושא דפוסי ההצבעה של אזרחי ישראל הדרוזים בדור האחרון. המרכז למורשת הדרוזים בישראל החל לפעול ב-2019 מכוח חוק המורשת הדרוזית שנחקק ב-2007 והוא פועל ביישוב הדרוזי יאנוח-גית שבגליל המערבי. במרכז מכון מחקר והוא פועל בימים אלה להקמת ארכיון ומוזיאון שיתחילו לפעול עם הכניסה למבנה הקבע הכולך ונבנה.

המחקר התבסס על ניתוח כמותי של תוצאות ההצבעה בקלפיות בעשר רשויות מקומיות ביישובים שבהם מתגוררים רוב הדרוזים בישראל: דאלית אל-כרמל, ירכא, בית ג'ן, חורפיש, כסרא-סמיע, יאנוח-ג'ית, פקיעין, ג'וליס, סאג'ור ועין אל-אסד. שיעור הדרוזים ביישובים אלה עומד על 95% ומעלה. הכפרים מע'אר (שיעור הדרוזים 57%) ועספ'א (שיעור הדרוזים 75%) לא נכללו עקב דפוסי ההצבעה השונים של המיעוטים המוסלמים והנוצרים הגדולים יחסית המתגוררים בהם ועקב חוסר האפשרות להבחין באופן ודאי בין הקלפיות. יישובים שבהם מיעוט דרוזי כמו שפרעם, אבו-סנאן, ראמה וכפר יאסיף לא נכללו אף הם מאותה סיבה.³

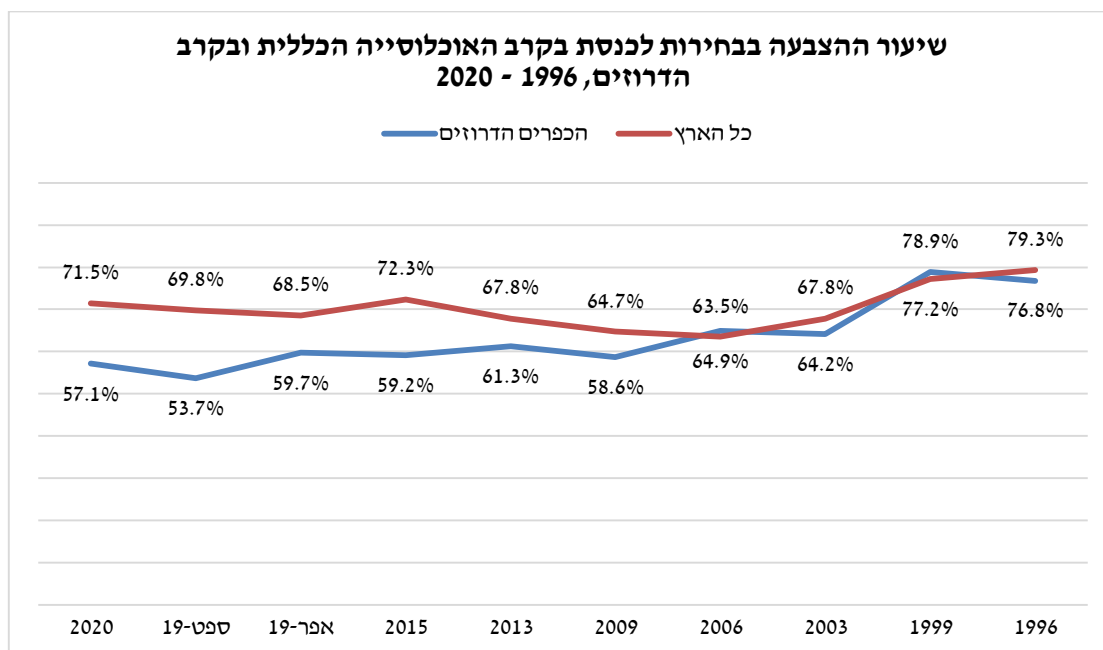
בתקופה הנבחרת – שלושת העשורים האחרונים – חלו שינויים במערכת הפוליטית בישראל. השינויים מתבטאים בתהליכים אלה: (1) החלוקה הברורה בין ימין ושמאל, שבתחילה אופיינה בתמיכה או בהתנגדות לתהליך השלום, הפכה לחלוקה לפי העמדה כלפי בנימין נתניהו – תמיכה בו או התנגדות כלפיו; (2) עליית "הדור הזקוף" בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל;⁴ (3) האזרחים הדרוזים החלו להשתלב בחברה הישראלית וניכרת היחלשות של ההזדהות עם המגזר והתחזקות של האינטרס האישי, למשל פירוק גדוד "חרב" (שפעל תחת השם "יחידת המיעוטים" מיום הקמתו של צה"ל עד 2015); (4) חלה עלייה חדה במספר הנשים הדרוזיות המשכילות ובהשתתפותן בכוח העבודה; (5) רמת החיים של האוכלוסייה הדרוזית עלתה. כל אלה הובילו לשינויים בדפוסי ההצבעה של הדרוזים בדור האחרון.

ירידת שיעור ההצבעה

המגמה הבולטת ביותר בהצבעה של הדרוזים בישראל היא ירידה בשיעור ההצבעה בבחירות לכנסת. בסוף שנות התשעים היה שיעור ההצבעה באוכלוסייה זו כמעט כשיעור ההצבעה הכללי – 76.8% לעומת 79.3% ב-1996 ו-78.9% לעומת 78.7% ב-1999. שיעור זה ירד בבחירות לכנסת בשנת 2003 הן בקרב הדרוזים (64.2%) והן בקרב האוכלוסייה הכללית (67.8%), ובשנת 2006 היה שיעור ההצבעה בקרב הדרוזים 64.9% לעומת 63.2% באוכלוסייה הכללית. עם זאת, להבדיל משיעור ההצבעה הכללי שעלה בשנים 2009 עד 2015 (בשלוש מערכות הבחירות של 2019-2020 הייתה ירידה קטנה), הוסיף שיעור ההצבעה בקרב הדרוזים לרדת בעקבות עד לשפל של 53.2% בבחירות בספטמבר 2019 (לעומת שיעור הצבעה של 69.4% באוכלוסייה הכללית).

³ הנתונים על שיעור הדרוזים ביישובים נלקחו מאתר הכנסת ומאתר משרד הפנים.

⁴ "הדור הזקוף" הוא כינוי לבני החברה הערבית, ילידי שנות השמונים והתשעים, שבעקבות אירועי אוקטובר 2000 החלו לדרוש בגלוי מהמדינה להעניק להם זכויות אזרח מלאות ובצד זאת לכבד את זהותם הלאומית הפלסטינית. ראו: דני רבינוביץ' וחיאלה אבו בקר, הדור הזקוף (ירושלים: כתר, 2002).



האכזבה מהמערכת הפוליטית הישראלית ומייצוג האינטרסים הדרוזיים בה נובעת בראש ובראשונה מההידמות ההדרגתית של ציפיותיהם של המצביעים הדרוזים לציפיות של כלל האוכלוסייה. משרדי הממשלה ממעטים לפעול באזורי הפריפריה, שבה שוכנים כל הכפרים הדרוזיים. יש לשער שמשום כך הצעירים הדרוזים אינם מגלים עניין במערכת הפוליטית; ציפיותיהם שונות מאלה של הוריהם, ובזכות יכולתם להשתלב בתחומים רבים בשוק העבודה הישראלי, הם בוחנים את המערכת בכללותה בעיניים ביקורתיות ותועלתניות יותר. בד בבד הולכת ונחלשת התופעה של "קבלנות הקולות" על בסיס משפחתי. לפיכך הצבעתו של האזרח הדרוזי נקבעת על פי שיקולים של שירותים על בסיס אינדיווידואלי יותר משהיא נקבעת על בסיס הזדהות מגזרי-קולקטיבי כבעבר.

מפלגת העבודה לריבוי מפלגות

הזדהותם של אזרחי ישראל הדרוזים עם תנועת העבודה מקורה בברית שנכרתה בין תנועת העבודה באמצעות ארגון ההגנה והסתדרות העובדים הכללית לבין מנהיגים דרוזים עוד בתקופת המרד הערבי הגדול בשנים 1936-1939. רשימות המיעוטים כמו הרשימה הדמוקרטית לערביי ישראל, קידמה ופיתוח ושיתוף ואחוה כללו תדיר ח"כ דרוזי (גיאבר מעדי או לביב אבו רֶכְן) לאורך חלק הארי של התקופה שבין 1951 ו-1977. מפלגת הליכוד אמנם כללה ח"כים דרוזים משנת 1977 (אמל נאסראלדין ואחריו אסעד אסעד) ולכן זכתה לתמיכה בכפרים הדרוזיים, אך מפלגת העבודה עדיין הייתה המפלגה הדומיננטית בהם. בבחירות 1996 היא גרפה את מספר הקולות הגבוה ביותר בכל הכפרים למעט פקיעין (שבה זכתה חד"ש לבכורה ואחריה באה מפלגת העבודה), ושיעור התמיכה בה נע בין שליש למחצית ממספר הקולות.

קריסתה של מפלגת העבודה החל מבחירות 2003 הותירה את הדרוזים ללא בית פוליטי, אך ייצוגם בכנסת דווקא עלה בשל הניסיון המחודש להתחרות על קולותיהם והדרוזים עברו לתמיכה בשחקנים חדשים במפה הפוליטית. ש"ס תפסה את מקומה של המפד"ל כמפלגה הדתית החזקה

עקב שליטתה בממסד הדתי מאמצע שנות התשעים ובזכות התמיכה במנהל מבוזר שהובילו שרי הפנים מטעמה, אריה דרעי ואלי ישי. אחריה גייסו קדימה וישראל ביתנו מועמדים דרוזים וזכו לתמיכה רבה. ב-2006 נכלל בסיעת קדימה ח"כ מגילי והבה שפרש מהליכוד; הוא נכלל ברשימת המפלגה גם ב-2009 והצטרף אליו ח"כ אכרם חסון (חסון הצטרף למפלגת "כולנו" בבחירות 2015). חאמד עמאר הצטרף לישראל ביתנו של אביגדור ליברמן בבחירות 2009. באותן בחירות נבחרו לכנסת שישה ח"כים דרוזים בסיעות שנזכרו לצד העבודה (שכיב שנאן), הליכוד (איוב קרא) ובל"ד (סעיד נפאע). אם כן, הייצוג הדרוזי בכנסת הגיע בשיאו לשישה ח"כים ממפלגות שונות בבחירות 2006, גבוה משיעורם באוכלוסייה הכללית.

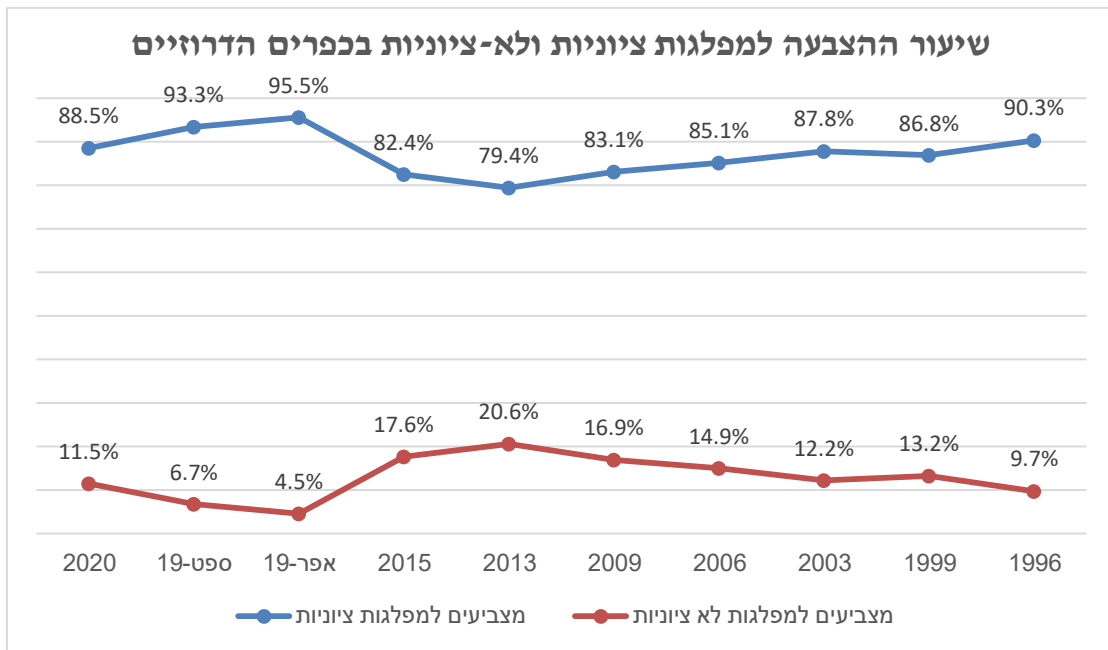
הביקוש הרב לנציגים דרוזים נבע לא רק מהצורך לגייס קולות מקרב האוכלוסייה הדרוזית. הנציגים הדרוזים ברשימות לכנסת אכן הרחיבו את מעגל המצביעים לאותן רשימות, אולם פרט למשיכת מצביעים מקרב הדרוזים, רצו המפלגות להציג רשימת מועמדים פלורליסטית כלל-ישראלית. הביקוש לרשימה מגוונת לא פסח על חד"ש ובל"ד, ולאחר מכן הרשימה המשותפת.

התרכזות סביב המרכז הפוליטי

בדומה לחברות דרוזיות ברחבי המזרח התיכון, החברה הדרוזית בישראל מאופיינת בפרגמטיות ובמתינות מדינית והדבר מתבטא בהצבעותיה. ככלל, המונחים "מפלגות ציוניות" ו"מפלגות לא ציוניות" השגורים בפי מבקריה של מדינת ישראל הריבונית הוא בעל רלוונטיות נמוכה עבור הבוחרים הדרוזים. בחברה הדרוזית יש גרעין יציב של מצביעים למפלגות ערביות שכללו מועמדים דרוזים במקומות ריאליים (למשל חד"ש – מוחמד נפאע, 1990–1992; עבדאללה אבו-מערוף, 2015–2017; גיאבר עסאקלה, 2019–2021, וכן בל"ד – סעיד נפאע, 2007–2013). עם זאת, התפיסות הפוליטיות שמנסות המפלגות הערביות (המרכיבות את הרשימה המשותפת) להנחיל אינן מצליחות למשוך את מרבית המצביעים הדרוזים. שיעור ההצבעה עבור המפלגות הלא-ציוניות עלה מ-9.5% בבחירות 1996 ל-17% בבחירות 2013, בהן נבחר לכנסת נציג דרוזי אחד בלבד (חאמד עמאר מישראל ביתנו). למרות הקמתה של הרשימה המשותפת בבחירות 2015 שכללה את עבדאללה אבו-מערוף הפופולרי מירכא, ירד שיעור התמיכה במפלגות הלא-ציוניות ל-15%, ולאחר פירוקה הגיע שיעור תמיכת הדרוזים במפלגות לא-ציוניות (חד"ש-תע"ל ובל"ד-רע"מ) לשפל של 3.75% בבחירות של אפריל 2019. בבחירות 2020, לאחר הקמתה של הרשימה המשותפת מחדש ומסע הבחירות הנמרץ שלה, עלה שיעור התמיכה בה ל-11.5%, דומה לשיעור ההצבעה לחד"ש, בל"ד ורע"מ בבחירות 1999.

המגמה של ירידת שיעור ההצבעה בחברה הדרוזית עקב אכזבה מהמערכת הפוליטית בישראל ושיעור התמיכה הנמוך ברשימה המשותפת מעידים דווקא על זיקתה ההדוקה של החברה הדרוזית למדינת ישראל. בשונה מאוד ממרבית האוכלוסייה הערבית בישראל, הדילמה של ישיבה בממשלה אינה מעסיקה אותה. על כן, בשל המסרים הרדיקליים של הרשימה המשותפת והיעדר יכולתה לשבת בממשלה, היא אינה רלוונטית בעיני רוב המצביעים הדרוזיים. העובדה כי דווקא ב-2019, אחרי העברת חוק הלאום בכנסת ירדה התמיכה במפלגות אלה לשפל שלא נראה כמוהו שנות דור לפחות, מעידה שהקו הפוליטי שנוקטת הרשימה המשותפת אינו מושך את קולותיהם

של האזרחים הדרוזים. פקיעין הוא הכפר היחיד שבו מעוז חזק ויציב של חד"ש, ומתחרותיה הצמודות הן הליכוד וישראל ביתנו.



חוק הלאום, ולא פחות ממנו חוק קמיניץ, מטרידים מאוד את מרבית הדרוזים, אך תגובתם בזירה האלקטורלית באה לידי ביטוי בשיעורי הצבעה גבוהים למפלגת כחול-לבן ולא לרשימה המשותפת. בבחירות בספטמבר 2019 כחול-לבן גרפה את מספר הקולות הגבוה ביותר בכל הכפרים למעט בית ג'ן, סאג'ור (בשניהם מעט אחרי העבודה) ופקיעין (שלישית, מעט אחרי הרשימה המשותפת וישראל ביתנו). ההבטחה לתקן את חוק הלאום ואת חוק קמיניץ, הצבתה של עידיר כמאל-מריח – הצעירה שאינה מזוהה עם הפוליטיקה המסורתית – במקום ריאלי והעבר הצבאי המרשים של ראשיה אמנם לא העלו את שיעור ההצבעה, אך לראשונה מאז בחירות 1999 הייתה מפלגה דומיננטית בקרב האוכלוסייה הדרוזית. קריסתה הצפויה של כחול-לבן בבחירות הקרובות לכנסת ה-24 ופרישתה של כמאל-מריח מהחיים הפוליטיים תותיר חלל מבחינתם של המצביעים הדרוזים, שיביא לירידה נוספת באחוז ההצבעה ויחזיר את פיזור הקולות בין הרשימות שהיה אופייני לדור האחרון.

מעבר מהצבעה לפי ייצוג עדתי להצבעה לפי ייצוג מקומי-יישובי

האפשרות של מועמדים דרוזים להיכנס לכנסת הן בזכות היכולת להיבחר במפלגות הדוגלות במודלים שונים של בחירות פנימיות (הליכוד, העבודה, מרצ, קדימה, חד"ש, בל"ד) והן בזכות הצבתם במקום ריאלי ברשימות של מפלגות ללא דמוקרטיה פנימית (ישראל ביתנו, כולנו, כחול-לבן) הייתה גורם רב-חשיבות בגיוון ההצבעה בעדה. כמעט כל מפלגה שהציבה מועמד דרוזי במקום ריאלי זכתה למרב התמיכה בכפרו. בזכות סאלח טריף גרפה מפלגת העבודה את מרבית

הקולות בגיוליס בשנים שבהן התמודד בבחירות (1996, 1999, 2003); בזכות מגילי והבה היו הליכוד ואחר כך קדימה למפלגות המובילות בבית גין (2003, 2006, 2009), בלי"ד זכתה לתמיכה בבית גין בזכות סעיד נפאע תושב המקום (2006, 2009); מפלגת העבודה זכתה לתמיכה ניכרת בחורפיש בזכות שכיב שנאן (2006, 2009); אכרס חסון מדאלית אל-כרמל וסאלח סעד מבית גין סחפו את המצביעים להצביע לכולנו ולמחנה הציוני והמפלגות הללו הגיעו למקומות הראשונים בכפרים אלה (2015), ועלי סאלחה הביא את מרצ למקום הראשון בבית גין (אפריל 2019).

היוצא מן הכלל היחיד הוא איוב קרא – הוא לא הצליח להביא את הליכוד למקום הראשון בדאלית אל-כרמל. ניתן להסביר זאת בהשתייכותו למשפחה קטנה יחסית ביישוב הדרוזי הגדול ביותר. ההצבעות במע"אר ובשפרעם, שני יישובים לא הומוגניים, מראות גם הן עלייה ניכרת בהצבעה למפלגות שהציבו מועמד דרוזי במקום ריאלי (ישראל ביתנו – תאמד עמאר; חד"ש – גיאבר עסאקלה). השינוי הבולט ביותר הוא המעבר בירכא, הכפר הדרוזי השני בגודלו, מתמיכה מסיבית (מעל שליש מהמצביעים) ברשימה המשותפת (עבדאללה אבו-מערוף נבחר לכנסת ב-2015) לתמיכה בשיעור דומה בליכוד, המפלגה שהציבה את פטין מולא במשבצת המיעוטים במערכת הבחירות של אפריל 2019. שתי המפלגות לא היו בשלושת המקומות הראשונים בכפר בבחירות שבהן לא נכללו המועמדים הללו.

סיכום ומסקנות

אזרחי ישראל הדרוזים מצביעים בבחירות לכנסת על פי שיקולים שונים מהשיקולים שהנחו אותם בדור הקודם. ככלל, השיקולים האינדיווידואליים התחזקו מאוד ביחס לשיקולים העדתיים. קידום ענייני הפרט, המשפחה והכפר תופסים מקום גדול יותר לצד עניינים הנוגעים לכלל העדה המוסיפים להיות רלוונטיים, אך לא באותה המידה. ירידת שיעור ההצבעה מחזקת את המסקנה כי המצביעים הדרוזים אינם עשויים מקשה אחת. סביר להניח כי האכזבה הקשה מכחול-לבן תחזק מגמה זו וצפוי פיזור של הקולות בין מפלגות רבות, כפי שראינו בדור האחרון. בשל התחזקות התודעה הדמוקרטית בקרב אוכלוסייה זו נדרש להשקיע מאמץ רב יותר מבעבר כדי לשכנע את הדרוזים להצביע בעד מפלגה זו או אחרת. במילים אחרות, הצבעותיהם של הדרוזים מראות כי אין מדובר במגזר המצביע באופן הומוגני לפי שיקולים קולקטיביים אלא בחברה שבה קהילות ואינדיווידואלים מרובים בעלי זהות דרוזית-ישראלית ברורה, אך מורכבת הרבה יותר מבעבר.